

УДК 930.25(092)(477)

І. Б. ГИРИЧ*

ІВАН БУТИЧ – ПАТРІАРХ АРХІВНОЇ СПРАВИ

У статті розповідається про внесок видатного українського археографа та історика-джерелознавця другої половини ХХ ст. Івана Бутича до скарбниці національного джерелознавства: археографічні видання, джерелознавчої біографістики, спеціалізованих періодичних видань, краєзнавства.

Ключові слова: джерелознавство; археографія; журнал “Архіви України”; збірники документів; видавнича діяльність.

Івану Бутичу в цьому році виповнилося б дев'яносто (1919–2007)**. Його називають патріархом української архівної справи другої половини ХХ ст. І це визначення видається надзвичайно слушним. Говорячи про видання документальних джерел від кінця Другої світової війни і до здобуття Україною незалежності постать Івана Лукича, передусім у 1940–1950-і рр., була чи не найпомітнішою в галузі видання джерел. Як трапилося, що тоталітарна система після ретельного виплювання у 1930-ті рр. усіх ледь поміт-

них архівістів-істориків, дозволила працювати з документами людини, яка стала продовжувачем справи постраждалих і примусово відлучених від архівів В.Міяковського, В.Романовського, О.Оглоблина та багатьох інших джерелознавців! Не певний, що якби на місці І.Бутича був хтось інший, можливо навіть більш знаючий предмет архівіст, ми б мали збірник “Документи Б.Хмельницького” чи журнал “Архіви України”. Тоталітарна система теж давала збої, за що ми їй повинні бути вдячними, бо інакше ми б не мали тих видань, які сьогодні роблять честь національній археографічній науці та видавничо-архівній практиці. Схаменулася комуністична влада лише в часи маланчуківського покосу 1972 р., коли саджали за “український буржуазний націоналізм”

* *Гирич Ігор Борисович* – завідувач відділом джерел ХІХ – початку ХХ ст. Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУ, кандидат історичних наук.

** Докладніші біографічні дані життя і діяльності І. Бутича можна прочитати: Гирич І. Бутич Іван Лукич (1919–2007) // Український археографічний щорічник. – Вип. 12. – К., 2008. – С. 850–854; Його ж. Патріарх української архівістики // Пам’ятки України. – 2008. – № 3. – С. 120–123.

дисидентів та виганяли з роботи таких відданих справі правдивої української історії людей, як Іван Бутич.

Усі великі проекти цього часу з видання документів ініціювалися і переважно втілювалися у життя І. Бутичем. Звичайно, найбільшим таким проектом було заснування і редагування журналу “Архіви України”, який завдяки І. Бутичу перетворився з вузькоспеціального архівно-інформаційного бюлетня на цікавий повноваговий історико-джерелознавчий журнал, що у 1970-і роки був кращим від “Українського історичного журналу”. А як “пішли” І. Бутича, то і “Архіви України” дорівнялися по безбарвності тодішньому “УІЖ”. І. Бутич мав науково-організаційну харизму. До нього дослухалися всі знані вчені України. Працювати в його “Архівах України”, “Історичних джерелах та їх використанні” вважав за честь кожен справжній науковець-джерелознавець. Варто лише згадати матеріали І. Крип’якевича, Я.Ісаєвича та Я.Дашкевича у цих виданнях, щоб ствердити авторитетність І.Бутича в інтелектуальних колах української інтелігенції. Завдяки головному редактору і начальнику видавничого відділу Архівного управління журнал “Архіви України” за десять років став періодичним виданням, яке можна поставити в один ряд із такими національними культурними досягненнями українців у сфері висвітлення нашого минулого, як “Основа”, “Киевская старина”, “Записки Наукового товариства ім.Шевченка”, “Записки УНТ”, “Україна”, “Український історик”.

Іван Лукич в силу своїх невеликих можливостей, як відносно самостійний гравець у видавничо-архівній царині, намагався відроджувати ті проекти незалежної української науки 1920-х років, які тодішня влада перекреслила у часи сталінського лихоліття. Приміром, в “Архівах України”. С. Єфремов, як голова комісії ВУАН з видання біографічного словника діячів української землі, встиг підготувати перший том на літеру “А”, але його було порізано на папір і здано в макулатуру. І. Бутич друкував з продовженнями у 1960-х рр. “Літературну Полтавщину” Петра Ротача, яка була не звичайним продовженням відомих словників культурних діячів Полтавщини І. Павловського, а фактично висвітлювала національну всеукраїнську працю людини, яка іноді лише формально мала відношення до Полтавщини. Ідеологічний дисонанс цих публікацій відчувається, коли порівняти зі статтями про деяких з цих осіб в “Українській радянській енциклопедії”. Але більшості з персоналій П. Ротача, як людей непевних з комуністичної точки зору, взагалі годі було шукати в “УРЕ”. Не випадково вже у 1970 р. з’явилася погромницька стаття в “Зорі Полтавщини”, яка кваліфікувала публікацію П. Ротача, як ідейний “чортополох”. І. Бутич мав розуміти неминучу можливість таких закидів, але публікував П.Ротача поки була можливість.

Після української революції 1917–1921 рр. Українська академія наук планувала видати щоденник Олександра Кістяківського, одно-

го з лідерів Старої громади, але вже наступали часи цькування “класового ворога” і проект на майже півстоліття був зданий в архів. У 1960-х рр. І. Бутич розпочав роботу з видання щоденник О. Кістяківського. Організував його копіювання, написання коментарів. Робота була підготовлена, здана співробітниками ЦДІА України у м.Києві до видавничо-редакційного відділу, потім до видавництва “Наукова думка”, але там цю справу не продовжили. В ідеологічній сфері наступала доба В.Маланчука. Двотомник щоденника вже видав на поч. 1990-х рр. Інститут української археографії.

“Архіви” України” за І. Бутича були, наскільки це було можливим у тоталітарному суспільстві, трибуною захисту національних інтересів перед централістичним тиском Москви в сфері історичної пам’яті. У них друкувалися статті Ореста Мацюка – заступника директора ЦДІА у Львові, в яких той відстоював першість українського книгодрукування над московським (друкарня Дропана у Львові до 1564 р.). Ці статті теж коштували О. Мацюкові та й редакторів “АУ” чималого. Ореста Ярославича запрошували до львівського обкому на “дружні бесіди” з приводу “несвоечасності” таких “нетактовних” стосовно “старшого брата” публікацій.

І. Бутич був ініціатором підготовки корпусу документів слідства над кирило-мефодіївськими братчиками 1847 р. Тритомник “Кирило-Мефодіївське братство” так само побачив світ денне через двадцять років по його підготовці. Знову ж на заваді стала доба “пізнього репресансу” Щербицького-Маланчука, що була проекцією брежнєвсько-сусловської епохи більшовицького режиму СРСР. І логіку цензорів можна зрозуміти. Якщо М. Грушевський називав Кирило-Мефодіївське товариство „лабораторією української суспільно-політичної думки”, то як про цю лабораторію могла дізнатися пересічна радянська людина. Отже, Іван Лукич для церберів системи і в цьому питанні діяв як прихований “буржуазний націоналіст”.

Іван Бутич друкував матеріали з історії козацтва, литовсько-польської доби, стверджуючи самотність українського історичного процесу. Коли він видавав універсали Б. Хмельницького, то не побоювався наводити посилання з праць М. Грушевського. На щастя, в суспільстві тривала ще хрущовська відлига.

Чи не перебільшуємо ми опозиційності І. Бутича до тодішнього режиму? І йому доводилося писати про “керівну та спрямовуючу силу радянського суспільства”, згадувати і В. Леніна, і партію, що принесли процвітання українському народові. Але хіба цього комусь вдалося уникнути у ті часи! Хіба той же І. Крип’якевич не змушений був достосовувати образ великого гетьмана до партійних вимог і говорити про нього як про виразника “віковічних прагнень українського народу до возз’єднання з Москвою”? Але ж ми знаємо, що писав І.Крип’якевич

Іван Бутич під час святкування свого 85-річчя. 2004 р.

у часи домінування історичної схеми М. Грушевського, його думок про українську гетьманську державу середини XVII ст., його підручники для галицької школи та для “Великої історії України” Івана Тиктора. І якраз той-таки Іван Петрович, помираючи, заповідає свій архів не державній архівній установі (багато в ньому було “антирадянщини”), а піклуванню разом із родичами Іванові Бутичеві. Ніби передаючи своєрідну державницько-інтелектуальну естафету від часів М. Грушевського, через добу визвольних змагань 1930–1950-х рр., добі новітнього часу, яка має настати за компартійним пануванням.

Неперіодичний збірник “Історичні джерела та їх використання” було річчю неможливою для культурної атмосфери радянського суспільства за брежнєвщино-сусловщини – такі видання мали далеко не всі радянські республіки. Це була не рознарядка згори, а чергова Бутичева ініціатива. Діяла інерція післявідлижного часу і в нього встиг вписатися І. Бутич. Необхідний був орган для друку спеціального архівознавчого матеріалу, який збирався в ході науково-практичних семінарів на базі центральних державних архівів. Сьогоднішні архівно-джерелознавчі збірники Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, започатковані Іриною Матяш, можна розглядати як продовження “Історичних джерел...” Івана Бутича.

Другим великим проектом Івана Лукича був корпус дипломатарію українських гетьманів. Цілком “антирадянська” для влади задумка, бо свідчила про існування Української козацької держави. Не випадково перший том вийшов у часи М. Хрущова, а відроджена вона була вже в Інституті української археографії та джерелознавства імені М. С. Гру-

шевського після 1991 року. Тоді вже за упорядництвом Івана Лукича протягом п'ятнадцяти років вийшли томи універсалів Б. Хмельницького, І. Самойловича, І. Мазепи, П. Скоропадського й П. Полуботка. І. Бутич не займався прилюдним прокламуванням своїх державницьких інтенцій, а просто роками збирав універсали, чекав слушної години для їхньої публікації.

Третім великим проектом І. Бутича було видання документів і матеріалів про видатних діячів української культури і суспільно-політичного життя XIX ст. Тих українців, які і завдяки яким була власне і виборена українська держава у XX ст. Розпочинати цю серію мав збірник документів про Т.Шевченка, що вийшов до 50-річчя з дня смерті Кобзаря. Наступні томи наспіла та ж участь, що і дипломатарію гетьманів та щоденника О. Кістяківського. Вони потрапили в число неблагонадійних видань і їх поява затягнулася на десятиліття. Звичайно, не всі книжки вийшли змістовно рівними і повноцінними, але й сьогодні збірники документів про І. Франка, Лесю Українку, М. Драгоманова і В. Гнатюка – підставова лектура для вивчення їхнього життя і діяльності.

Пішовши не зі своєї волі з архівної системи, І. Бутич взявся за ще один, непідйомний здавалося великий проект – двадцятип'ятитомник “Історії міст і сіл УРСР”, головним редактором якого був Петро Тронько, а фактичним виконавцем Іван Бутич. На нього пішло теж більше десяти років життя. Окремі томи від початку до кінця редагував Іван Лукич. Крім редактури, велося колосальне листування і зустрічі як з професійними істориками, так із аматорами-краєзнавцями. В результаті, попри несхвальне ставлення влади до історії до 1917 року було зібрано величезний матеріал до історії населених пунктів України за багато століть. Україна отримала багатотомник, аналогів якого не мала жодна республіка Радянського Союзу. Сьогодні ми можемо критикувати її за односторонність і численні лакуни, але І. Бутич зробив усе можливе, щоб такої односторонності і пропусків було якомога менше.

Уже у 1980-і рр. своєрідним продовженням “Історії міст і сіл УРСР” стали три томи довідників, де історичний матеріал все ж превалував над ідеологією. Йдеться про енциклопедичні довідники “Київ”, “Чернігівщина” і “Полтавщина”. Це також колективна праця, серцем і розумом якої була самовіддана робота Івана Лукича.

Він був надзвичайно скромною людиною. З його поведінки і розмови ніколи ніхто не міг здогадатися, що він колись був фактично другою людиною, після начальника Архівного управління УРСР, в архівній системі України. Органічно не сприймав будь-яку чиновницьку зарозумілість, начальницьку пихатість, був органічним демократом у спілкуванні. Цінував лише людей справи, любив фахівців і архівних трудівників таких, як він сам – непримітних археографів-трудолюбів. Завжди

йшов назустріч молоді. Допомагав консультаціями, запрошував додому, читав опуси істориків-початківців. Не терпів усіляків помпезних святкувань. Коли йому самому виповнювався ювілейний рік, намагався кудись виїхати з Києва, не у відпустку, а попрацювати в архівах.

Іван Лукич був правдивим (бо ніколи цього не демонстрував назовні) українським патріотом-громадянином. Це він допоміг влаштуватися на роботу у ЦДІА України у м.Києві зацькованому органами КГБ поетові Василеві Стусу та останньому головнокомандувачу УПА Василеві Куку. Останній залишався вірним другом І.Бутича до останніх днів його життя.

І. Бутич був легендарною особистістю ще за свого життя. Коли я у 1979 р. потрапив в архів, він вже давно працював в УРЕ, але в історичному архіві його ім'я завжди було на слуху. Всі архівісти його прізвище вимовляли з великою повагою і найбільшим пієтетом. Я постійно бачив його в читальному залі архіву, майже щодня з відкриттям читального залу і до його закриття, він сидів за рукописами своїх улюблених універсалів. Це була людина надзвичайного обов'язку перед працею свого життя.

Він прожив велике життя, сповнене щоденною роботою і в архіві, і вдома. Архівний пошук і видання джерел було для нього не виконанням службового обов'язку, а життєвою необхідністю, як дихання повітрям. Він залишив по собі учнів. Нинішня українська археографія – справа його рук і розуму. Він належить до тих людей, значення діяльності яких стає помітнішим з часом.

В статье идет речь о вкладе выдающегося украинского археографа и историка-источниковеда второй половины XX в. Ивана Бутича в сокровищницу национального источниковедения: археографические издания, биографистику, специализированные периодические издания, краеведение.

Ключевые слова: источниковедение; археография; журнал “Архіви України”; сборник документов; издательская деятельность.

The article discusses the contribution of the famous Ukrainian historian and archeograf of second half of the XX century Ivan Bohun to the national Chronology: Archeography, Biohafy, specialized periodicals publications.

Keywords: Chronology; Archeography; magazine “Archives of Ukraine”; collections of documents; publishing.